

УДК 343.13

Вадим Лушпінко,аспірант кафедри правосуддя
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ СВІДКА НА СТАДІЇ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Стаття присвячена дослідженню особливостей проведення допиту свідка на стадії судового розгляду в кримінальному процесі України. Автор звертається до стандартів, вироблених практикою Європейського суду з прав людини, а також до досвіду США в цій сфері. Особлива увага приділяється можливості допиту в судовому засіданні осіб, дійсні дані про особу яких не розкриваються.

Ключові слова: кримінальний процес, судовий розгляд, допит, прямий допит, перехресний допит, показання, свідок, достовірність.

Постановка проблеми. Показання свідків належать до найбільш розповсюджених джерел доказів у кримінальному процесі будь-якої держави. Важко собі уявити, щоб розгляд справи в суді обійшовся без виклику й допиту свідків. Дослідження особливостей допиту свідка в судовому розгляді має велике значення, оскільки суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання або отримав у порядку, передбаченому ст. 225 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [1]. Суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них.

Проблеми джерел доказів і, зокрема, допиту свідка під час судового розгляду в кримінальному процесі досліджували в працях такі вчені, як С.А. Альперт, В.І. Галаган, Ю.М. Грошевий, А.Я. Дубинський, В.С. Зеленецький, Н.С. Карпов, Г.К. Кожевніков, Є.Д. Лук'янчиков, В.Т. Малярєнко, М.М. Михеєнко, О.Р. Михайленко, В.Т. Нор, М.А. Погорецький, В.О. Попелюшко, С.М. Стахівський, М.С. Строгович, В.М. Тертишник, Л.Д. Удалова та ін. Однак сьогодні процес проведення допиту характеризується великою кількістю невирішених проблемних питань.

Метою статті є аналіз порядку проведення допиту свідка на стадії судового розгляду в кримінальному процесі України, а також його оцінка на предмет відповідності практиці Європейського суду з прав людини й позитивному міжнародному досвіду.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 65 КПК України, свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань. Показання свідків суд досліджує безпосередньо в судовому засіданні й отримує усно.

Практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) розроблені правила щодо обов'язку заслуховування свідків на стадії су-

дового розгляду. По-перше, виклик свідка в судовому засіданні має бути необхідним для встановлення істини у справі. Так, у справі «Краксі проти Італії» (Craxi v Italy, 34896/97, 5 грудня 2002 року) ідеться про те, що заявник стверджував, що пан Пучіні Баталія був свідком захисту. Суд відзначив, що пан Краксі не вказав точно обставин, щодо яких цей свідок може надати свідчення. Отже, не було доведено, що виклик цього свідка був необхідним для встановлення істини і що відмова допитати цього свідка порушила права захисту [2, с. 279–280].

По-друге, наявність стосунків заінтересованості свідка з обвинуваченим не означає в будь-якому випадку відсутність необхідності заслуховування такого свідка в судовому засіданні. Зокрема, у справі «Попов проти Росії» (Porov v Russia, 26853/04, 13 липня 2006 року) ЄСПЛ указав, що суд не взяв до уваги показання декількох свідків на тій підставі, що вони, будучи родичами заявника, намагалися йому допомогти; також суд не розглядав питання щодо того, чи можуть їхні свідчення мати значення для судового слідства [2, с. 280]. У результаті ЄСПЛ дійшов висновку, що така відмова національних судів допитати свідків захисту без жодного огляду на релевантність їхніх свідчень призвела до обмеження прав на захист, несумісного з гарантіями справедливого судового розгляду, закріпленого в ст. 6 Конвенції [3].

Перед безпосереднім допитом свідка в судовому засіданні має місце низка організаційних або підготовчих дій. Так, відповідно до ст. 346 КПК України, перед початком судового розгляду головуючий дає розпорядження про видавлення свідків із залу судового засідання; судовий розпорядник уживає заходів, щоб допитані й недопитані свідки не спілкувалися між собою. Згідно з ч. 1 ст. 349 КПК України, сторони судового розгляду можуть висловити свою думку щодо того, які докази потрібно дослідити, і про порядок їх дослідження в судовому засіданні, в тому числі щодо черговості проведення допиту свідків. За загальним правилом, свідки з боку обвинувачення допитуються в першу чергу, а

зі сторони захисту – у другу (ч. 1 ст. 349 КПК України).

Порядок проведення допиту в судовому засіданні має велике значення для оцінювання показань свідка як достовірних. Такий порядок визначений у ст. 352 КПК України. Достовірність показань залежить від особи свідка, у зв'язку з чим до початку допиту суд установлює відомості про його особу та з'ясовує стосунки свідка з обвинуваченим і потерпілим. Крім того, головуєчий з'ясовує, чи отримав свідок пам'ятку про права й обов'язки свідка, чи зрозумілі вони йому, в разі необхідності роз'яснює їх, а також з'ясовує, чи не відмовляється він із підстав, установлених цим Кодексом, від давання показань, і попереджає його про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і завідомо неправдиві показання. Якщо перешкод для допиту свідка не встановлено, головуєчий у судовому засіданні приводить його до присяги (ч. 2 ст. 352 КПК України).

Суд повинен ураховувати можливість необ'єктивності свідка, що викликана різноманітними обставинами: симпатією до однієї зі сторін, дружніми чи сімейними зв'язками тощо. Це зумовлює складнощі оцінювання судом такого засобу доказування. Тому суд на стадії безпосереднього дослідження доказів повинен виявити такий зв'язок, що надалі матиме значення для правильного оцінювання цього джерела відомостей про факти чи обставини кримінального провадження під час прийняття рішення в цьому провадженні.

Не завжди підлягають установленню дійсні відомості про особу. Так, у деяких випадках допустимими є анонімні свідчення, хоча чинний Кодекс, на відміну від попереднього, не передбачує таким терміном. Відповідно до п. п. 9–10 ч. 2 ст. 65 КПК України, свідки, до яких застосовано заходи безпеки, не можуть бути допитані щодо дійсних даних про їхню особу; інші особи, які мають відомості про дійсні дані осіб, до яких застосовано заходи безпеки, не можуть бути допитані щодо цих даних. Науковці звертають увагу на недосконалість цієї норми, адже з її змісту не можна зробити однозначний висновок, які саме заходи безпеки застосовуються: заходи, спрямовані на нерозголошення відомостей про особу, чи на фізичний захист особи та охорону її житла, чи пов'язані з переселенням в інше місце проживання [4, с. 468].

Проте зазначене положення деталізовано також у ч. 9 ст. 352 КПК України, де визначені технічні особливості й порядок проведення допиту так званого анонімного свідка. Зокрема, у виняткових випадках для забезпечення безпеки свідка, який підлягає допиту, суд за власною ініціативою або за клопотанням сторін кримінального провадження чи самого свідка постановляє вмотивовану ухвалу про проведення допиту свідка з використанням технічних засобів з іншого приміщення, у тому числі за межами приміщення суду, або в інший спосіб, що унеможливує його ідентифікацію та забезпечує сторонам кримінального провадження можливість ставити запитання і слухати відповіді на них. У цьому положенні передбачається також

можливість використання акустичних перешкод за потреби.

У літературі висловлюється багато критичних зауважень стосовно приховування особи свідка. Зокрема, вказують на порушення в такому випадку принципів безпосередності, змагальності й рівноправності сторін [5, с. 51]. Г.О. Душейко вказував на небезпеку фальсифікації доказів і використання підставних свідків у зв'язку з нерозкриттям дійсних даних про особу. Це також зумовлює становище, за якого сторона захисту обмежена в засобах відстоювання своїх тверджень і оскарження тверджень стороною обвинувачення [6, с. 215].

Звертаючись до міжнародного досвіду, ми можемо відзначити поширеність використання таких заходів безпеки до свідка. Проте в багатьох державах їх застосування обмежується певними категоріями справ. Зокрема, у Німеччині цей захід використовується лише «під час захисту особою охоронюваних інтересів (життя і здоров'я свідків)», тоді як образа не є достатньою підставою для його застосування [7, с. 60]. На нашу думку, такий підхід є досить слушним, оскільки забезпечує баланс інтересів свідків та обвинуваченого, а також досягнення цілей правосуддя.

Відзначимо, що використання як доказів показань, наданих анонімними свідками, загалом узгоджується з положенням Європейської конвенції про захист прав та основоположних свобод людини, а саме з практикою застосування ст. 6 Конвенції, що передбачає право на справедливий судовий розгляд. Однак для їх використання необхідні достатні й обґрунтовані причини та наявність реальної загрози життю і здоров'ю свідка. Так, у справі «Доорсон проти Нідерландів» (Doorson v Netherlands, № 20524/92, 26 березня 1996 року) ЄСПЛ, проаналізувавши обставини справи, зокрема те, що «торговці наркотиками часто вдаються до погроз і до прямого насильства щодо осіб, які свідчать проти них», дійшов висновку, що для збереження анонімності свідків є достатні причини [2, с. 280–281]. У справі «Краснікі проти Чехії» (Krasniky v Czech Republic, № 51277/99, 28 лютого 2006 року) суд дійшов висновку, що національні суди повинні досліджувати серйозність та обґрунтованість причин для надання свідкам статусу анонімних. Натомість «із протоколів, складених під час опитування свідків 11 липня 1997 року, або з протоколів суду не можна встановити <...> як слідчий і суддя, що вів справу, оцінювали обґрунтованість страху, який свідки мали щодо заявника, чи то під час їхнього допиту в поліції, чи вже під час допиту в суді» [2, с. 281].

За практикою ЄСПЛ, значення має не лише можливість обвинуваченого поставити запитання анонімному свідку, а й такі дії з боку суду, якими може бути компенсована відсутність першої. Так, у справі «Бірутис і інші проти Литви» (Birutis and Others v Lithuania), 47698/99, 28 березня 2002 року) зазначено, що «Суди також не скористалися з передбаченої законом можливістю ... власної ініціативи дослідити спосіб та обставини отримання анонімних свідчень. ... За таких обставин перешкоди для

здійснення прав першого і другого заявника на захист не були компенсовані за рахунок процедур, яких дотримувалися судові органи держави» [2, с. 288–289].

Іноземній практиці відома часткова та повна форма участі анонімного свідка. За першої форми дозволяються проведення перехресного допиту в суді й деякі інші заходи перевірки достовірності таких показань. За другої – вся персональна інформація про особистість свідка залишається в таємниці [8, с. 39–41].

За кордоном до заходів щодо нерозкриття дійсних даних про особу суд зазвичай вдається на прохання свідка. У разі позитивного рішення суду дані про особу свідка зберігаються окремо від стенограми судового засідання, а за будь-які спроби розкрити особистість анонімного свідка настає відповідальність. Відповідне рішення суду може бути оскаржено і скасовано [4, с. 471]. У законодавстві деяких держав передбачені інструменти, які дають змогу піддати сумнівам достовірність показань анонімного свідка обвинуваченим чи його захисником, зокрема можливість поставити запитання анонімому свідку стороною захисту. Проте за будь-яких умов повинна бути дотримана вимога, за якої суд і сторона обвинувачення не спираються виключно чи значною мірою на показання свідка, достовірні дані про особу якого відсутні. Уважаємо, що такою нормою варто доповнити ч. 9 ст. 352 КПК України, а саме таким положенням: «Вирок не може ґрунтуватися виключно або вирішальною мірою на показаннях свідка, дійсні дані про особу якого не розкриваються».

Приведення свідка судом до присяги, а також попередження його про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і завідомо неправдиві показання, які мають місце до допиту свідка, розглядаються як умови достовірності показань. Такі гарантії передбачені в більшості держав. Так, у п. 603 Федеральних правил про докази (Federal Rules of Evidence) [9], які діють у США, щодо присяги свідка уточнено, що це робиться для того, «щоб таким чином пробуджувати совість свідка і впливати на його свідомість із тим, щоб він усвідомив обов'язок давати правдиві свідчення».

Після підготовчої стадії допиту щодо встановлення особи свідка й наявності перешкод для проведення допиту відбувається безпосередній допит свідка. Свідки допитуються за правилами прямого та перехресного допиту.

Під час прямого допиту свідка обвинувачення першим допитує прокурор, а свідка захисту – захисник, якщо обвинувачений узяв захист на себе – обвинувачений. Легальне визначення прямого допиту відсутнє. У науці його розуміють як допит, який здійснюється між двома учасниками судового процесу, тобто одна особа (прокурор, захисник або обвинувачений) ставить запитання, а інша (свідок) – відповідає [10, с. 89]. У міжнародній практиці його розглядають як такий, що покликаний продемонструвати правову позицію сторони захисту чи обвинувачення.

Суд зобов'язаний контролювати хід допиту свідків, щоб уникнути зайвого витрачання часу,

захистити свідків від образи або не допустити порушення правил допиту (ч. 3 ст. 352 КПК України). Варто зазначити, що суд саме контролює хід допиту свідка, його втручання в процес допиту зумовлюється необхідністю досягнення ефективності допиту для встановлення істини. Інструментом такого контролю є, зокрема, положення про те, що, якщо свідок висловлюється нечітко або з його слів не можна дійти висновку про те, визнає він обставини чи заперечує проти них, суд має право зажадати від цього свідка конкретної відповіді – «так» чи «ні» (ч. 10 ст. 352 КПК України). Крім того, під час допиту свідка сторонами кримінального провадження головуючий за протестом сторони має право зняти питання, що не стосуються суті кримінального провадження.

Згідно з ч. 7 ст. 352 КПК України, після прямого допиту протилежній стороні кримінального провадження надається можливість перехресного допиту свідка. Важливою гарантією прав сторін і підтвердження достовірності показань свідка є проведення перехресного допиту. Зазначимо, що, відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 87 КПК України, порушення права на перехресний допит є одним із істотних порушень прав і свобод людини, наслідком яких є недопустимість отриманих у результаті доказів. У практиці ЄСПЛ порушення права на перехресний допит визнається порушенням права на справедливий судовий розгляд у розумінні ст. 6 Конвенції. Такого висновку ЄСПЛ дійшов, зокрема, у справі *Luca v Italy*, зазначивши, що «національні суди засудили заявника лише на підставі свідчень, які Н. дав до суду, і що ні самому заявнику, ні його адвокатові ні на одній стадії провадження не надали можливості його допитати. За цих обставин Суд не переконався в тому, що заявникові надали достатню й належну можливість оспорити свідчення, покладені в основу його засудження. Заявника, отже, позбавили права на справедливий судовий розгляд» [2, с. 286–287].

Перехресний допит у літературі С. Дуда визначає як допит, за якого учасники судового розгляду можуть почергово ставити одній і тій самій особі питання щодо будь-яких епізодів (фрагментів) його показань, з метою їх уточнення, доповнення та перевірки [11, с. 154]. Єдиним нормативно встановленим правилом перехресного допиту є заборона ставити навідні запитання. При чому, на відміну від перехресного допиту, ч. 6 цієї статті встановлює заборону ставити навідні запитання (запитання, у формулюванні яких міститься відповідь, частина відповіді або підказка до неї) під час прямого допиту.

Аналогічні правила існують і в США з тим винятком, що навідні запитання можуть використовуватися під час прямого допиту в тих випадках, коли необхідно прояснити свідчення. У свою чергу, за загальним правилом, навідні запитання повинні бути дозволені під час перехресного допиту.

Перехресний допит є основним засобом перевірки достовірності доказів, тактиці проведення якого присвячені численні праці американських учених [12]. Загалом тактика про-

ведення такого допиту свідка протилежною стороною може мати на меті як дискредитацію свідка (доведення того, що йому з певних причин не можна довіряти), так і дискредитацію його свідчень (доведення недостовірності власне змісту показань, посилаючись на відсутність логіки, інші докази у справі тощо). Утім у США встановлені також межі перехресного допиту, а саме обмеженість тими обставинами, які досліджувалися під час прямого допиту, й обставинами, що стосуються достовірності показань свідків. Проте суд може також на свій розсуд дозволити дослідження додаткових питань, як і під час прямого допиту (п. 611) [9]. Уважаємо, що такими правилами варто доповнити й КПК України. Так, пропонуємо викласти ч. 7 ст. 352 КПК України в такій редакції: «7. Після прямого допиту протилежній стороні кримінального провадження надається можливість перехресного допиту свідка. Перехресний допит повинен бути обмежений тими обставинами, які досліджувалися під час прямого допиту, й обставинами, що стосуються достовірності показань свідків. Суд, здійснюючи контроль за ходом допиту свідка, відповідно до частини 3 цієї статті, має право дозволити дослідження додаткових питань. Під час перехресного допиту дозволяється ставити навідні запитання».

Під час проведення допиту свідка потрібно враховувати, що природа таких доказів обумовлює те, що достовірність може залежати від фізичних властивостей особи, яка дає показання. Наприклад, свідок події може мати поганий зір. Тому в процесі безпосереднього дослідження показань свідка досліджуються умови та обставини сприйняття свідком відповідної інформації. Вони не обов'язково пов'язані з фізичними властивостями особи, а також залежать від об'єктивних обставин – час і швидкість події, кут зору тощо. Сприятливі обставини обумовлюють вищу достовірність таких показань.

Згідно з ч. 12 ст. 352 КПК України, свідок, даючи показання, має право користуватися нотатками, якщо його показання пов'язані з будь-якими обчисленнями та іншими відомостями, які важко зберегти в пам'яті. Це положення лише непрямо впливає на достовірність показань. Більш доцільним є підхід, застосований у Правилах США, а саме передбачення права протилежній стороні отримати ці письмові документи в ході судового розгляду, вивчити їх, піддати свідка перехресному допиту в зв'язку з ними й указати на ті їх частини, які стосуються надання показань свідком [9].

Висновки

Отже, допит свідка в судовому розгляді є складним процесом, від ефективності проведення якого залежить досягнення цілей правосуддя. Порядок проведення допиту, що закріплений в КПК України, потребує вдосконалення. Зокрема, КПК України варто доповнити положенням, що за будь-яких умов повинна бути дотримана вимога, за якої суд і

сторона обвинувачення не повинні спиратися виключно чи значною мірою на показання свідка, достовірні дані про особу якого відсутні чи не розкриваються.

Детальнішої нормативної регламентації, на нашу думку, потребує також проведення перехресного допиту. Пропонуємо викласти ч. 7 ст. 352 КПК України в такій редакції: «7. Після прямого допиту протилежній стороні кримінального провадження надається можливість перехресного допиту свідка. Перехресний допит повинен бути обмежений тими обставинами, які досліджувалися під час прямого допиту, й обставинами, що стосуються достовірності показань свідків. Суд, здійснюючи контроль за ходом допиту свідка, відповідно до частини 3 цієї статті, має право дозволити дослідження додаткових питань. Під час перехресного допиту дозволяється ставити навідні запитання».

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10. – Ст. 88.
2. Макбрайд Дж. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес / Дж. Макбрайд ; пер. Д. Шкрюба. – К. : К.І.С., 2010. – 576 с.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13; 2006. – № 32. – С. 270.
4. Тарасенко Р.В. До питання допустимості анонімних свідчень у кримінальному процесі / Р.В. Тарасенко // Актуальні проблеми держави і права. – 2014. – № 72. – С. 467–474.
5. Казаренко М.М. Право свідка на імунітет та підстави його застосування / М.М. Казаренко // Право України. – 1998. – № 2. – С. 51–52.
6. Душейко Г.О. Проблеми правового забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві / Г.О. Душейко // Вісник Запорізького юридичного інституту. – Запоріжжя, 2004. – № 2. – С. 209–218.
7. Весельський В.К. Питання захисту осіб, які мають інформацію про злочинну діяльність / В.К. Весельський // Право України. – 1999. – № 7. – С. 58–61.
8. Good practices for the protection of witnesses in criminal proceedings involving organized crime / United Nations Office on Drugs and Crime. – New York : UNITED NATIONS, 2008. – 112 p.
9. Federal Rules of Evidence, as amended to December 1, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.law.cornell.edu/rules/fre>.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / [Є.М. Блажівський, Ю.М. Грошевний, Ю.М. Дьомін та ін.] ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – Т. 2. – 2012. – 664 с.
11. Дуда С. Судовий допит, його сутність і види / С. Дуда // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 2. – С. 153–155.
12. Cotisirilos George J. Meeting the Prosecution's Case: Tactics and Strategies of Cross-Examination // Journal of Criminal Law and Criminology. – Volume 62. – Issue 2. – 1971.

Статья посвящена исследованию особенностей допроса свидетеля на стадии судебного разбирательства в уголовном процессе Украины. Автор обращается к стандартам, выработанным практикой Европейского суда по правам человека, а также к опыту США в данной сфере. Особое внимание уделяется возможности допроса в судебном заседании лиц, действительные данные о личности которых не раскрываются.

Ключевые слова: уголовный процесс, судебное разбирательство, допрос, прямой допрос, перекрестный допрос, показания, свидетель, достоверность.

The article deals with the features of interrogation of witness in court in the criminal process of Ukraine. The author refers to the standards elaborated by the European Court of Human Rights, as well as to the experience of the USA. Particular attention is paid to the possibility of questioning persons, whose individual valid data are not disclosed.

Key words: criminal proceedings, trial, interrogation, direct examination, cross-examination, testimony of witness, credibility.

